

1928-1937 жылдар ҚАЗАҚ ДАЛАСЫ НЕГЕ КҮРСІНДІ?

Тәуелсіз ел болғалы Кеңес өкіметі кезінде айтылмаған, айтылуға тыйым салынған көптеген тарихи құнды деректерімізді зерттеуге бет бұрып жатырмыз. Кейінгі жылдары қазақ халқының демографиялық мәліметтерді білуге деген қызығушылығы артып, қазақ ұлты өз жерінде қалай азшылыққа ұшырады деген сауалдар әркімді де ойландырады сөзсіз.

Тарихқа көз жүгіртетін болсақ, Қазақстанда ХХ ғасыр ірі тарихи оқиғалармен ерекшеленеді. Өткен ғасырдың алғашқы жартысы – қазақ халқының өмірінде бетбұрысты кезең деп саналады. Әсіресе, өткен ғасырдың 20-30 жылдарындағы ашаршылық апаты немесе «Ұлы жұт» қазақ тарихының қасіретті беттерін айғақтайды. Зерттеуші ғалымдар бір ғасырда бастан кешкен үш бірдей ашаршылықты үш кезеңге бөліп қарастырады.

Бірінші ашаршылық 1919-1922 жылдары болған. Осы жылдары 1,5 миллионға жуық адам шығыны болды. Ол көбінесе елдің оңтүстік аймақтарын қамтыды. Екінші ашаршылық – өртүрлі мәліметтер бойынша 1931-1933 жылдарды орын алып, бұл нәубетте 2,5 млн. адам құрбан болған. Ал, үшінші ашаршылық соғыстан кейін еліміздегі экономикалық ахуалдарға байланысты туындады. Бірақ, бұл ашаршылық сол жылдары халықтан жасырылды. Осылайша, қазақтар іс жүзінде 15-20 жылдың ішінде халқының жартысына жуығынан айырылған. Өлемдік тарих мұндай кең ауқымды ашаршылықты бұрын-соңды кездестірген емес. Сондықтан осы қасіретті әрбір қазақ білуге міндетті және ешқашан ұмытпауы тиіс.

Қасіретті «Ұлы жұт» салдарынан күні бүгінге дейін қазақ халқы өз жерінде демографиялық азшылыққа ұшырап отыр.

Батыстық немесе ресейлік ғалымдар ашаршылықтың болу себебін ауа райының қолайсыздығынан, құрғақшылық салдарынан егіннің шықпай қалғанынан немесе жұқпалы аурулардың таралуынан деп түсіндіргісі келеді. Ашаршылық кезінде қаншама қазақ қыршынынан қиылды. Оған дәлел мұрағат қойнауында сақталған көптеген ресми құжаттар. Ұлт зиялысы М. Тынышбаевтың есебі бойынша «Қазақстанда 1917 жылы 2 910 000 қазақ өмір сүрген болса, М.Г.Сириустың 1924 жылы жүргізген санағы бойынша қазақтар саны 1 965 443-ке ерең жеткен» деген мәлімет-

тер көрсетілген. Ал, белгілі демограф-ғалым М.Тәтімовтің «1931-1933 жылдары ашаршылық кезінде Қазақстанда өмір сүрген 2,5 млн. адамның, соның ішінде 2,3 млн. қазақтың және 200 мың келімсектің қайтыс болғаны анықталды. Отырықшы келімсектер арасында аштықтан өлгендер 10%-ға жетсе, көшпенді қазақтар арасында бұл көрсеткіш 52-53%-дан асып кеткен. Осыдан жергілікті тұрғындардың 17-18 пайызы Қазақстаннан біржолата көшіп кеткен» деген мәліметтерін есепке алсақ, қазақ халқының саны өз жерінде осы кезеңде 70%-ға дейін кеміген көрінеді. М.Тәтімов тағы бір жерде «1879, 1926, 1939 жылдардағы халық санағының нәтижелері жөніндегі мәліметтерді қолға түсіргенмін. Көзімнің жеткені – 1939 жылғы санақта қазақ халқының санын айтарлықтай асырып жазғандығын аңғардым. Сонда, озбыр саясат «орыс емес» ұлттарды аяусыз қырып-жойғандығын жасырып қалғысы келген» дейді.

1879 жылғы санақта қазақтар 5 млн. болса, арада 42 жыл өткен соң, 1939 жылғы санақта 2 млн. 300 мың болды. Яғни екі есе азайды. Осыған қарап отырып, 42 жылда қазақтар азамат соғысы, байларды көмпескелеу, жаппай ұжымдастыру, 1932-33 жылдардағы аштық, 1937-38 жылдардағы репрессия салдарынан миллиондаған адамынан айырылған деуге әбден болады. Осы екі санақ арасында орыстар – 30, өзбектер – 24, қырғыздар 16 пайызға көбейсе, қазақтар – 22 пайызға, украиндықтар 21 пайызға кеміген.

Қазақстандық тарихшы А.Н.Алексеевтің еңбектері ауыл тұрғындарының табиғи және көші-қон қозғалысын, халық санының өсу динамикасын және оның ұлттық құрамын зерттеуге арналған. Көптеген мұрағат деректері мен жарияланған материалдар негізінде ауыл тұрғындарының негізгі даму бағыттары анықталады. Сол сияқты 1920-1930 жылдардағы ашаршылық және оның демографиялық зардаптары, жаппай қоныс аудару, көші-қон, 1930-1940 жылдардағы қуғын-сүргінге ұшыраған халықтардың жер аударылуы мәселелері қарастырылған. Яғни Алексеевтің зерттеуі бойынша отызыншы жылдардағы қазақ халқының аштықтан қырылуы 1 миллион 840 мың немесе қазақтың 47,3 пайызын құрайды. Бүкілодақтық халық санақтары бойынша өртүрлі авторлардың зерттеулерінде қазақ халқы-

ның сан жағынан кему көрсеткішінде шамалы айырмашылықтар байқалады. Мәселен, А.Н.Алексеевтің мәліметтерінде 1939 жылғы қазақтардың саны 2 млн. 328 мың адам делінген.

ХХ ғасырдың 30-жылдарының басында сол бір нәубет ашаршылықты жасаған, жаппай ұжымдастыру идеологиясының негізін салушы, сонымен қатар Қазақстандағы «Кіші Қазан» төңкерісінің негіздеушісі Ф.Голощекиннің болатын. Голощекиннің Қазақстанға келе сала қолға алған ісі – жаппай кеңестендіру жүйесін енгізіп, қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі шаруашылығын өзгертуге бағытталған идеясы. Қазақтың көшпелі өмір салтын отырықшылыққа айналдыру стратегиясы 1929 жылдан бастап Қоныстандыру басқармасының әзірлеген шаралары негізінде жүзеге асырыла бастады.

Менің атам Жұман Досыбайұлы 1889 жылы қазіргі Ордабасы ауданы, Ақжол елді мекенінде дүниеге есігін ашқан. XIX ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың бас кезінде патша өкіметінің отарлау саясаты мен кеңес өкіметінің сұрқия саясатының бар қиыншылығын басынан өткізді. 1914-1918 жылдардағы бірінші дүниежүзілік соғыс және 1916 жылғы Ұлт азаттық көтерілістің қиыншылығын, 1931-1933 жылдардағы жаппай ашаршылық пен қанды қырғынды көрді. 1937-1938 жылдардағы жаппай қуғын-сүргін жылдарында отбасын аман алып қалу үшін Өзбекстанға қоныс аударады. 1942 жылы атам өзіннің кіндік қаны тамған жеріне қайта оралып, тылда жұмыс істеді. 1954-1957 жылдары тың және тыңайған жерлерді игеру кезінде аянбай еңбек етті. Ұлы Отан соғысы жылдарында тылда жұмыс атқарғанда атам берілген КСРО Қорғаныс комиссариатының қаруын облыстық өлкетану мұражайына тапсырғалы отырмын. Бұл қару 1959 жылы кеңестік әскерлердің тапсырысы бойынша жасалған. Атам 1976 жылы өмірден өткен соң, бұл қаруды өжем Ізет маған аманат етіп тапсырған болатын.

Бүгінгі ұрпақ кеңестік дәуірдегі трагедиялардың қайталанбауы үшін өткен тарихты білуі тиіс. Өткен тарихтың ақиқатын халыққа жеткізу арқылы оның сабақтарын өрқашан есте сақтаймыз.

**Нұрлыбек ДОСЫБАЙ,
М.Әуезов атындағы
ОҚЗУ колледжінің
Қазақстан тарихы пәні
оқытушысы,
саясаттанушы магистр.**